

УКРАЇНЬСЬКА ВИШИВКА ЯК ЕТНОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ У ДОРОбКУ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ: РЕФЛЕКСІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ТА СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

Марина Олійник
(м. Київ)

У статті систематизовано матеріал наукового доробку О.П. Косач (Олена Пчілка) щодо української вишивки як явища етнокультури. Представлено переклад статті французького вченого Альфреда Рамбо щодо альбому О.П. Косач «Український народний орнамент. Вышивки, ткани, писанки» (1876) та статті Фрідріха Шнайдера «Український орнамент зібраний О. Косач». Опрацьовано основні тези досліджень вишивки Новоград-Волинського повіту як першої комплексної праці з української вишивки.

Ключові слова: українська народна вишивка, орнамент вишивки, схеми для вишивання, альбоми для вишивання, Ольга Петрівна Косач, Олена Пчілка, Михайло Драгоманов, Альфред Рамбо, Фрідріх Шнайдер.

Зі здобуттям Україною своєї незалежності в соціально-політичному житті суспільства інтенсифікувались процеси усвідомлення національної ідентичності. Вибір української самоідентифікації пов'язаний з визнанням зв'язку з історією і культурою українського народу, а на побутовому рівні це проявляється ще й в присутності національних маркерів в житті широкого загалу. Широке розмаїття українського вбрання ще в XIX столітті було зараховано до спільного знаменника національного костюма, який виконує функцію репрезентації української народу. Саме ця ідентифікаційна його функція сприяла відродженню і розвитку його сучасних форматів в нашому сьогоденні. Українська вишивка стала одним із улюблених засобів позначення українським знаком сучасних побутових речей, зокрема одягу. Вивчення праць, які заклали фундамент серйозних наукових досліджень української вишивки як явища національної етнокультури є актуальним завданням, оскільки навіть через майже півтора століття сучасні науковці знаходять нові аспекти у дослідженні української вишивки. Наша розвідка має на меті зосередитись довкола доробку одної з перших дослідників вишивального мистецтва українців Ольги Петрівни Косач.

Ольга Петрівна Косач (1849-1930) з дому Драгоманова, відома за літературним псевдонімом Олена Пчілка, є автором цінних праць і розвідок з дослідження українського ужиткового мистецтва, вишивки зокрема. У наукових студіях етнографічний аспект життя і творчості О.П. Косач вивчали Іваненко В., Одарченко П., Іскорко-Ігнатенко В.,

Титаренко В., Стащенко Н., Скрипка Т., Константинівська О., Олійник М., Косміна О. [1-9] та інші.

Реалії глобалізованого життя ставлять нові завдання перед сучасним суспільством та гуманітарною наукою, яка відбиває знання через призму специфіки сприйняття інформації людиною. Увагу дослідників привертають проблеми з діалектичним виміром, що поєднують загальноприйняте і індивідуальне, національно марковане і загальноновизнане. Тому дослідження наукових напрацювань, які відбивають самотність національної культури та водночас є прикладами відкритості до діалогу зі світом, є актуальним напрямом вивчення досвіду українських наукових здобутків. У даній розвідці ми ставимо за мету висвітлити нові аспекти етнографічного вивчення української вишивки у доробку О.П. Косач, які стосуються наукової комунікації як показника актуальності дослідження.

У 1876 р. О.П. Косач видала першу комплексну працю з дослідження української народної орнаментики на вишивках [10]. Загальновідомо, що проблему дослідження української вишивки як етнографічного явища вперше порушив Ф.К. Вовк, виступивши у 1874 р. з рефератом на III Археологічному з'їзді у Києві «Характерні ознаки південноросійської народної орнаментики» [11; 12]. Ця праця також вийшла в українському перекладі [13]. О. Косміна висунула гіпотезу: «можемо припустити, що саме цей виступ Ф. Вовка і підштовхнув Олену Пчілку до ідеї зібрати і видати матеріали з народної орнаментики. Це вона й зробила на Волині, зібравши матеріал у Новоград-Волинському повіті» [9]. Дослідниця життя і творчості родини Косачів О. Константинівська звертає увагу, що сама Олена Пчілка визнавала особливу значимість консультацій, які надавав їй М.П. Драгоманов та його товариші: «диво сказати тепер, що з цього захоплення вишивкою вийшла моя перша наукова робота. Так, перша наукова робота. Це величезна праця під назвою «Український орнамент...» в опрацюванні матеріалу не мало пособила мені участь брата Михайла й інших його вчених приятелів, а особливо Антоновича» [7, с. 333-334; 14, с. 38]. На нашу думку, на рішення О.П. Косач збирати народні орнаменти для інтерпретування їхнього етнографічного виміру, найбільший вплив міг справити її брат – відомий історик і громадсько-політичний діяч з широкою світоглядною ерудицією, він уважно стежив за основними тенденціями розвитку етнографії в країнах тогочасної Європи. У листі М.П. Драгоманова від 25 грудня 1872 р. до М.О. Бучинського він пише про своє зацікавлення вивченням вишивки: «До ряду передам ще одну просьбу такого ж сорту: для археологічного з'їзду, що буде у Києві у 1873 р. я думав би виготовити статтю про українські вишивки на сорочках і біллі у загалі. Де

що у мене набрано для порівняння у етнографічному музеї у Москві, а також з музеїв у Берліні, Зальцбурзі і тут [М.О.: в Флоренції]. Виходить, що у Восточному Тіролю і южній Баварії, т. е. у землях, котрі колись були населені слав'янами сербо-словінського корню (,) іще у XVII–XVIII в. уживали дуже подібні вишивки. Тепер вони єсть у сербів, галичан і малорусів, од котрих тягнуться узенькою половою, або островами од Курска, а з другого боку од Новгороду аж у Сибір, – славянського щепу у чехів, словаків, поляків і білорусів, а рівно і там у Великої Русі, куди зайшла білоруська, а (не?) малоруська колонізація (,) таких вишивок не ма, окрім узеньких полос пограничних з українцями). Ви б мені велику услугу зробили як би наводили дотепних людей змалювати такі вишивки у Галичині і у других славянських і сусідніх німецьких землях, а то (для Галичини і Сербії) зібрати б і примірники кусочків полотна з такими вишивками. Ми б колись видали атлас з примірниками, а самі добрані Вами кусочки і рисунки оддав би я у музей університету у Києві» [15, с. 235-236]. Через місяць у листі від 23 січня 1873 р. до того ж адресата він вказує на важливість свого прохання: «як у жінок і дівчат добудете вишивок, то дякуватиму, як батькові» [15, с. 256]. На цей запит відповідає М.О. Бучинський у листі від 14 лютого 1873 р.: «Справа з вишивками завершається фактом, що и Волохи кріпко вишивають, становлячи одностайний перехід италян и сербів, (с хорватами) до українців. Минулого року бачив я тут на виставці «Kunst – Industrie» убори словенські, а між ними сорочку, скрізь біло гафто(вану ?) в арабески, а червоними мережками на рукавах и рубцях. Та, именно до Волохів, не легко зайти, – хоть де чого надіюсь від Др. Михаляка с Черновець и старого Устяновича и его дівчат в Сочаві. Мій товариш Ганінчак з ними знакомий. – Головна але найтяща річ, дістати строї центральні, з Букарешта, Галача и Берлада, – але и се не по за границями можливости. Поступати приходится прямо, не сподіваючись ніякої підмоги на дане в волоській, літературі убогій.» [15, с. 278]. Отже, історично-порівняльний метод дослідження руху етнокультурних впливів на значних територіях через поширення предметів побуту з типологічними ознаками був відомий М.П. Драгоманову, і він планував його застосувати щодо характеристик вишивання на одязі і побутових речах. Перебуваючи у Відні під час проведення Всесвітньої виставки, яка була відкрита 01 травня 1873 р., допитливого вченого вразила етнографічна експозиція: «Але що мені кинулося в вічі, власне, в угорському відділі виставки – це пребагата колекція костюмів і орнаментики народної з угорської Русі. Я такого багатства не бачив ні перше, ні послі, – навіть і в самому Пешті, де я був у 1875 р. і де в музею вже не побачив тієї колекції, бо вона, з браку місця, схована по скринях,

як сказав мені директор. Не знаю, чи потім багато увійшло зразків з тієї колекції в атлас пештянського музею (я його не бачив), але знаю, що українські і галицькі етнографи не мають ніякої ідеї про ту колекцію. В європейські ж журнали орнаментики й моди в перший раз пішли зразки наших вишивок, власне, з тої колекції, та за ними не задержалось ім'я нашої національності, бо не було видано нічого систематичного. Незабаром вийшла російська царівна за англійського принца і їй придане було вишите московськими вишивками (по атласу Стасова «Русский орнамент») того ж сорту, що й наші, та осібною характеру. З того часу російські вишивки – *broderies russes* пішли в моду в Європі, а коли вони пішли в Європі теж за *broderies russes*, не глядячи на титули атласів і на тексти, в котрих зручно показано одміни українського орнаменту од великоруського. Так, хто пізно приходить, той сам собі шкодить!» [16, с. 190]. Саме завдання привести у систему орнаментальні схеми українських вишивок виконала О.П. Косач, яка акцентувала на цьому на титульному листі свого першого альбому: «Украинский орнамент. Собрала и привела в систему Ольга П. Косачева». Своєю працею О.П. Косач довела, що через комплексне етнографічне дослідження побуту на прикладі вивчення вишивок, можна заявляти про приналежність населення до етнічної групи. Саме це вона довела на прикладі вишивальної традиції Новоград-Волинського повіту, яку вона зарахувала до української орнаментики, спростувавши тезу, що Волинь є споляченим краєм. З іншого боку вона зробила спроби заявити про самобутність української культури та увести у тогочасний європейський науковий обіг питома український матеріал. Важливо, що ця праця була орієнтована не тільки на вітчизняного читача, вона звернула увагу європейських вчених до української теми. Отже, було розпочато науковий діалог між українськими і європейськими дослідниками.

У 1876 р. у французькому часописі «Політичний та літературний огляд курсів коледжу в Сорбоні» було опубліковано статтю Альфреда Рамбо, в другій частині якої він робить аналіз видання О.П. Косач «Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки» [17]. Виходячи з авторитетності дослідження Олени Пчілки та уваги до нього чисельних дослідників сучасної одягової культури, популярності зібраних нею схем у практиках вишивальниць, наводимо переклад другої частини статті А. Рамбо [18]:

«Коли населення зберігає свою національну самобутність так само, як і малороси, то це не лише епічні пісні, весільні, вечірні чи похоронні пісні, казки, традиції, приказки, загадки, але й всі особливості його народного життя. Можливо настане день, коли, все більше і більше втягуючись у велику новизну європейського обігу, Україна в обмін на

більше матеріальне процвітання втратить частину того, що робить її шарм сьогодні, тоді побачимо, як воно відходить і втрачається щодня, як воно загубиться як у частині Франції, коли губиться навіть у наших наймальовничіших провінціях, національних костюмах, національних танцях, переказах своїх бабусь, дум, що наспівували кобзарі (кобзарі вже в Україні)! Україна роздягне яскравий кольоровий одяг, який осяяв її дитинство, одягнеться у суворий костюм нації, більше не буде танцювати та співати, як у радісні віки юності. Принаймні, коли народ досягне своєї грамотності у більшості, їхні опікуни розкажуть про своє багатство та поетичні скарби, зібрані в їхній колиці. Отож книги, подібні до творів М.М. Костомарова, М.П. Драгоманова, Антоновича, збірки національних мелодій, як ті, що зафіксував М. Лисенко, будуть дорого затребуваними, і тодішні покоління читатимуть там вологими очима, як жили і думали їх пращури. Хоча є стільки інших народів, які через нехтування або незнання своїх літературних опікунів мають старість позбавлену всього цього, що було принадою їхнього дитинства. Забувши пісні селян та епічну славу героїв, родинні назви, пам'ять про предків, уламки великого сяючого скарбу старої України, одного разу вона зможе знайти собі цілі і пам'ятати у своєму зрілому віці шанування свого дитинства. Ми будемо знати, які поетичні дари, які мистецькі дари збереглися як расові інстинкти в селянстві Малоросії, незважаючи на бідність (з 18 століття), незважаючи на опромінення кріпацтва. Цей художній геній народу розкривається не лише у рядках, думках, мелодіях, дорогоцінних мотивах, які сучасні поети та композитори часто вживають, щоб отримати якийсь шедевр. Навіть у тому, як він формує найгрубіший посуд, навіть у смугах і малюнках глиняної вази, на найвних скульптурах, дишлі чи дузі, на картинах яких висвітлюється символічне яйце Великодня, у вишивці та мереживі, якими прикрашений костюм жінки, можна зібрати погляди на особливу природу духу та уяви народу.

Розглянемо костюм малоросійської селянської дівчини: сорочка, це вже є витвір мистецтва: комір, погони, рукави, нижній край цього одягу прикрашені витонченою вишивкою, де комбінація червоних та синіх ниток надає чарівності очам; її корсет, фартух, плаття, її хустинка, вуаль, яка навколо голови робить для неї своєрідну діадему, все вкрите арабесками, намальованими її спритною голкою, і поки чоловіки вишивали на давніх поетичних міфах, легендах, жінки наносили ниткою і з шерстю витончені різнокольорові вірші.

Хто тоді знайшов гармонію цих кольорів? Хто винайшов ці малюнки, якими милуються сьогодні міські художники? Як і пісня, як і казка, ці вишивки передаються від матерів до дочок та онучкам від бабусь. Саме у селах такі жінки знайшли босими ногами або взутими у

великі черевики ці чудеса; вони були анонімними авторами, як і поети билин і дум. Усі зробили свій внесок у пошук, збереження, завершення цих витончених візерунків, простих та гармонійних, як українська мелодія. У всьому цьому є мистецтво, наївне, інстинктивне, але вишукане мистецтво, в якому пані Ольга Косач спробувала визначити елементи та виявити їхні особливості. *(1. Український орнамент, зібраний і введений у систему, Ольга Косач. Київ, 1876, сторінка 23 тексту-альбому та 31 таблиця хромолітографії. Таблиці супроводжують субтитри французькою та російською мовами, а текст був перекладений французькою мовою).*

Там, як і в епічних вигадках, ми знаходимо примітивний фон орнаментальних мотивів, який зустрічається у всіх народів нашої раси та майже у всьому світі, і можна було б здивуватися, коли іноді знайдемо на татуйованих лозунгах якусь океанську красуню або на поліхромній груді якогось доблесного африканського лідера. Прості фігури, ламані лінії, кола, багатокутники, ромби, алмази, поєднуються там до нескінченності, і все ж, у виборі їх комбінацій, можна схопити елегантну Малоросію, яка залишила тут свій слід.

У більш ніж одній із табличок, які супроводжують цю книгу, ви побачите цей особливий знак, який називається свастика, цю свастику, прийняту учнями Будди з Індії, ми не знаємо в який час вона прийшла на Захід, про це повідомляють китайські пам'ятники та вази, витягнуті з ґрунту старої Етрурії, в Кюсі, Каєрі, Альбано, яка є на веретенах та урнах, які знайшов пан Шліман у Трої, на амфорах Великої Греції та Афін, на фартурах селянок Великої Русі. Ви знову побачите там тату, цей хрест у формі шибениці, коханого учнями святого Антонія, і який фігурує серед атрибутів древніх єгипетських богів, в руці Хатора та Ісиди, як емблему чоловічої статі. Ви знову побачите розетку або хрест із вісьмома точками, які в Персії розглядався як сприятливий знак. Ви побачите грецькі вази з витягнутими шиями, з двома струнками ручками амфори, красиво витягнутих кратерів, подібних до тих, які, можливо, з'явилися у бенкетах Атрідів, рогів, як тих, що Греки зробили атрибутом доброзичливих божеств. Здається, що на руїнах еллінських міст Чорного моря, в гробницях Ольвії, Херсона, Феодосії та Фанагорії, предки малоросів змогли вкрасти деякі секрети грецького мистецтва та таким чином заповідають своїм нащадкам мотиви, які надихали гончарів Афін та Гераклеї. Але що важливо, звідки беруться ці знаки, символи та фігури? Сільські художники України мало дбають про їх значення. Вони ігнорують Буду, богиню Хатор, етрусків, грецькі колонії Понта Евксинського. Саме від їхніх матерів та їхніх пращурів за усною традицією вони отримали ці мотиви, а самі їхні предки не знали про їхнє

походження більше, ніж власні бабусі. Так само українські поети не чули ні Одиссеї, ні Рамаїни, ні Харіванси, і тим не менше вони поширювали пісні та казки, які нагадують Індію та Грецію.

Декоративна система сіл Волині, де пані Ольга Косач набралась терпіння збирати ці малюнки не тільки для інших європейських народів, а для будь-якого іншого слов'янського народу, українське мистецтво відрізняється від сербського, болгарського, польського, російського мистецтва.

Мистецтво Великої Русі, ми його вже знаємо з творів пана Стасова, здається різноманітнішим, багатшим, ряснішим, ніж Україна. «Пан Стасов, каже пані Ольга Косач, знайшов дуже щасливий вираз для характеристики вишивок Великої Русі: він називає їх галереєю картин свого народу. Тільки побачивши їх, ми відчуваємо, що головна мета, яку запропонував художник, – втілити у вишивку всі образи, які переслідували його уяву. Чого тільки немає у вишивці рушників Великої Русі? Птахів всіх видів, одноглавих, двоглавих, чоловіків, жінок, коней, левів, грифонів, драконів, храмів та багато іншого!». Для великоруського мистецтва, вишивки та орнаменту в Росії – це спосіб виразити предмети та намалювати їхні суворі очі. Мистецтво Малоросії навпаки використовує предмети лише як орнаментальні мотиви; якщо, наприклад, воно відтворює рослини, воно має симетрію, що достатньо показує, що ми не маємо копіювати наслідування природи. У вишивці Новгороду чи Орла вишиванка є лише приводом для малювання деяких предметів як найкраще, майже завжди, досить грубо. У Волині ми бачимо, що орнаментация немає іншої цілі ніж вона сама; в його симетричному поєднанні ми введемо всі ідеї, які пройдуть через голову художника; але буддистська свастика, перська розетка, єгипетський хрест, грецькі амфори чи кратери, імітації рослин, будуть лише там як ромби, алмази та інші геометричні фігури, щоб сприяти загальному ефекту вишивки. Вони там, щоб не говорити уяві, а щоб розплющити око, задовольнити відчуття регулярності та гармонії, яке є в нас, прикрасити предмет. Це декоративне мистецтво, це мистецтво заради мистецтва.

Пані Ольга Косач заперечує бажання порівнювати орнаментику Великої Росії та Малоросії. Кажуть, що перша – більш повна, різноманітніша, мальовничіша. Це можливо. Однак, враховуючи різні цілі, запропоновані художниками двох країн, вона може стверджувати, що мета малоросійського художника була досягнута більш повно. Велике російське мистецтво – це мистецтво демонстрації Росії; воно робить вигляд, що малює предмети; як воно це зробило? Досить погано. До своїх побратимів, добрих дружин, коней та левів ставляться досить гротескно. Змістом волинського мистецтва було мистецтвом прикраси, золота. Тепер

що краще поєднується з точкою зору, що стосується лінії та кольору, що може бути гармонійніше та вишуканіше, ніж ці вишивки? До цього сільського мистецтва ми може застосувати епітет шановні. Я не буду дотримуватися пані Ольги Косач у всіх висновках, які вона стверджує, зроблених нею з моделей, зібраних в селах Дніпра. Я дозволю їй пояснити, що як з вже виведених причин українська вишивка не включає символічні зображення ні християнських сюжетів, ні святих, ні церков: власне мистецтво не є ні язичницьким, ні християнським, вона залишається мистецтвом.

Ці популярні нариси можуть спонукати до вивчення характеру людей; наблизити ці сільські вишивки до пісень та мелодій з однієї країни та виділити ту саму чарівність простоти, тверезості, вишуканості; думати, що Малоросія належить до раси, більш художньої, але менш насиченої сили, ніж Московіти; зазначають, що населення Дніпра, зробили менше художніх запозичень у мордві, фінів, черемисів, вони також ті, хто найкраще зберегли чистоту слов'янської крові. Але я б побоювався, що висновки, здавалося б, перевищують внески, і ця сільська вишивка була трохи слабкою базою для побудови на ній великих теорій.

Я вважаю, разом із Ольгою Косач, що декоративно-прикладне мистецтво – шпалери, скульптура з дерева та каменю, фрески, срібне мистецтво, ювелірні вироби, сама архітектура – може отримати велику користь від незліченних неопублікованих зразків, що містяться в її альбомі. Я вважаю, що нашу французьку вишивку та мереживо можна збагатити та поновити за допомогою не лише одного запозичення з цих малоруських зразків. Тому я рекомендую цю колекцію для спеціальних галузей, дам, які люблять і практикують це чарівне мистецтво, і хто, без сумніву, зрозуміє краще за мене певні пояснення пані Косач, які не дуже зрозумілі тим, хто не знає, як тримати голку. Але я не пишаюся своєю неповноцінністю з цього приводу, бо знаю п. Гоша [очевидно йдеться про Луї Лазара Гоша], який до 1789 року, вишивав жилети, і мені розказали про капітанів, які роблять гобелен. Альфред Рамбо» – переклад з французької старшого викладача кафедри романо-германської філології факультету іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова Підгаєцької Світлани Леонідівни, вперше оприлюднено в соціальній мережі FACEBOOK [19].

У 1879 р. вийшло друге видання альбому, в якому О.П. Косач подала нову текстову частину [20]. Її праця входить до рекомендованого для ознайомлення бібліографічного переліку у кількох європейських виданнях, які відстежували наукову літератури з етнографії та мистецтва, а саме, в Лондоні, Парижі, Штутгарті, Петербурзі [21-23, с. 473; 24, с. 277]. У 1881 р. виходить ще дві рецензії на етнографічне вивчення

узорів для вишивання, зібраних у Новоград-Волинському повіті. У 1881 р. вийшла неупереджена рецензія Фрідріха Шнайдера щодо перевидання 1879 р. альбому О.П. Косач, опублікована у рубриці «Мистецтво та історія мистецтва» [25]. Вірогідно, йдеться про німецького теолога і мистецтвознавця Фрідріха Шнайдера (1836-1907), який викладав християнське мистецтво та літургію у семінарії в м. Майнці, саме з цього університетського міста надійшов рукопис до редакції. Подаємо переклад цієї рецензії, який підготувала студентка 5 курсу факультету іноземної філології (спеціальність: переклад) Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова Дідович Тетяна Олександрівна: «Представлена збірка, яка вперше була видана в 1877 році під назвою: «Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки», робить цінний внесок у процес пізнання народної творчості в Малоросії. Упродовж кількох років у Росії спостерігається особливий інтерес до вивчення слідів народного мистецтва та його видів – етнографічного, художнього, та особливо національного. Безумовно, варто займатись дослідженням витворів народного мистецтва, і, тому ми познайомимось із цією галуззю, її розвитком в південно-східних прикордонних країнах Польщі та Малоросії, і дізнаємось, як вона змогла зберегтись до цих пір під керівництвом такої розсудливої влади.

Серед запропонованих орнаментів є лише орнаменти, призначені для декорування предметів одягу, а саме лляних сорочок з оздобленням ший, плечей та рукавів, а також хусток, фартухів, курток та просто килимів.

Орнамент вишитий залежно від ниткового шару основного матеріалу та рухається переважно по колу різноманітних геометричних візерунків. Незважаючи на те, що більш вільні мотиви орнаментів представлені в меншості, вони все одно демонструють правильні почуття, перекладені за допомогою своєї техніки виконання. Колір малюнка – це обов'язкове доповнення: червоний та синій використовуються найчастіше, адже ці кольори легко виготовити; крім того, з'являються чорний, сірий і навіть жовтий, а також цілий ряд інших кольорів для килимів, якщо вони вироблені з вовни. Розуміння побудови форм орнаментів, а також використання яскравих кольорів, які притаманні саме цим виробам простого народного промислу, є майже звинуваченням у сучасній аберації смаку та корисним засобом для виправлення помилкових поглядів у відповідних галузях.

За технікою виконання роботи бувають: однотонні; роботи з вирізаними та пришитими деталями; роботи, де використана техніка вишивання простим хрестиком. Килими виготовляють за допомогою техніки примітивного в'язання: в рядок поперечно натягнутих ниток

візерунок зашивають як ланцюжок. Цікавим доповненням є кольорові візерунки, якими прикрашають великодні яйця (писанки). Одні мають геометричний характер, а інші – стилізовані рослинні мотиви в ефектному поєднанні кольорів.

Не применшуючи значення цієї колекції для етнографії, а також для народного мистецтва, хочеться відзначити, що вона залишається значно відсталою за змістом та формою порівняно з тими, що залишились нам від німецького або навіть італійського народів. Якщо, до речі, видання претендує на включення до іноземних, а особливо до німецьких кіл, першою умовою є те, що пояснювальний додаток має бути не лише російською мовою. Беручи до уваги те, що нам надали французький текст першого видання, який, до речі, вже не збігається з табличками другого, це не заважає нам чітко наголосити на згаданому раніше недоліку. Майнц. Фрідріх Шнайдер.» Щодо інформації про німецьку орнаментику, можемо припустити, що О.П. Косач була обізнана в цьому питанні. В листі від 06 листопада 1900 р. П.А. Косач згадує збірку німецьких узорів, яку дружина просила їй вислати [26, с. 338].

Наведені вищі переклади переконливо підтверджують важливості міжкультурного обміну прогресивними науковими здобутками, рівень розробки яких має виходити за межі виключно регіональних запитів.

Роздуми про розвиток етнографічних студій вишивок на Великій Україні друкує у львівському часопису «Зоря» Володимир Лукич Левицький, який послуговується псевдонімом Василь Лукич [27-29]. Він висловлює таку думку: «Руска орнаментика в своїх найбільше типичних формах має характер строго орнаментальний, строго украшаючий. Слово, що оддає докладно орнаментні твори нашого стилю, єсть: “мережане”. Не дивлячись на те, що се будуть рожни фігури, украшени рожнім способом при помочи рожних ліній, – рускій [М.О: український] народ, говорячи о их орнаментальной стороне, скаже: «мережани рукави», «мережаний рушник», «мережане ярмо», «мережана порохівниця»и т.д. Чи украшення на речах вийшли прости, чи докладни – се вже друге діло, але в епитет «мережаний» завсігды перебиває ся идея, котра була у творця, а именно бажане: украсити якусь річ. Таким ділом при мережаню перше місце займає річ, а окраса (мережка) стоить больше на другом пляне. В інших стилях противно: они мовби шукають случая, щоби виявити свою фантазію и втиснути в якусь річ образы той фантазії, зі чого виходить, що річ сама мовби служила больше яко средство до выполнения фантастичных сюжетов, – значить, не орнамент служить для річи, але річ для выполнения орнамента» [27, с. 11].

В іншій анонімній рецензії щодо надрукованих альбомів з вишивання високо оцінено науковий рівень досліджень О.П. Косач,

оприлюднено факти невиправданого запозичення схем з її альбому без відповідного посилання, які надруковані у збірці А. Лисенка [30]. Тільки схеми орнаментів розміщує дослідниця у третьому виданні [31]. Четверте видання вийшло з доповненням новими орнаментами на п'яти листах [32]. Останнє прижиттєве перевидання альбому вийшло у 1927 р., але автору статті не вдалось знайти оригінального примірника. На жаль, на сьогодні не пощастило відшукати доповідь О.П. Косач «Про народне українське мистецтво в кустарних виробках», яку вона виголосила. У 1901 р. в Полтаві на з'їзді діячів кустарної промисловості. Але відомо, що на основі її промови з'їзд ухвалив рішення: «а) просити земські управи малоруських губерній, щоб вони рекомендували професійним школам піклуватися про збереження національного стилю в своїх виробках; в) просити наступне Полтавське губернське земське зібрання про встановлення постійної хоча б невеликої премії для видачі тим особам з народу, які представлять в професійні школи чи інші заклади кращі роботи в народному українському стилі» [33, с. 175]. Для нас важливо зафіксувати появу поняття «народного українського стилю», який широко буде залучений до характеристики вишитих виробів у ХХ і ХХІ століттях.

У розвідки з малювання на селянських хатах О.П. Косач торкається питань принципів вивчення українських орнаментів на вишивках через порівняння [34].

До праці Олени Пчілки як авторитетного джерела з доказу особистості української етнокультури звертався Ілля Львович Борщак у франкомовній статті [35, с. 137]. Шосте видання орнаментів вийшло у 1947 р. у німецькому місті Новий Ульям [36]. За часи незалежності України вийшло сьоме репринтне перевидання у 2010 р. [37], та у 2018 р. – восьме, в якому текст О.П. Косач вперше перекладено українською мовою [38].

Отже, у статті розглянуто наукові рефлексії щодо народознавчого доробку Ольги Петрівни Косач, яка була однією з фундаторів вивчення української вишивки та орнаментики як етнографічного явища. До наукового обігу уведено новий історіографічний матеріал.

Джерела і література:

1. Іваненко В.Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва // Народна творчість та етнографія, 1989, № 6. С. 69–77.
2. Одарченко П. Видатна діячка української культури кінця ХІХ – початку ХХ століття // Народна творчість та етнографія, 1999, № 2–3. С. 3–15.
3. Іскорко-Ігнатенко В. Народознавчі праці члена-кореспондента Академії наук України Олени Пчілки // Народна творчість та етнографія, 1999, № 4. С. 67–69.
4. Титаренко В.П. Науковець-етнограф кінця ХІХ –початку ХХ ст. Олена Пчілка // Витоки педагогічної майстерності:зб. наук. праць, Полтава: ПДПУ ім. В.Г. Короленка, 2009, Вип. 6. С. 110–113.

5. Сташенко Н. «треба добре знати народ, аби змогли прозирнути його душу» (Відсвіти творчої біографії Олени Пчілки) // Український народний орнамент: Вишивки, тканини, писанки. Зібрала Олена Пчілка. Репринтне відтворення першого видання, Київ, 1876. Ковель, 2010. С. 3–10.
6. Скрипка Т.Олена Пчілка [Електронний ресурс] // Тамара Скрипка. Персональний сайт. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/OlenaPchilka.html>
7. Константинівська О. Етнографічна діяльність Олени Пчілки // Матеріали III-V наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», Київ: МВДУК, 2011. С. 332–345.
8. Олійник М. Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів) // Народна творчість та етнологія, 2014, № 4. С. 105–114.
9. Косміна О. Українські орнаменти в Парижі 1878. Альбом Олени Пчілки: міфи, вигадки, реальність [Електронний ресурс] // Лікбез. Історичний фронт. 2020. Режим доступу до ресурсу: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-ukrayinski-ornamenti-v-parizhi-1878-albom-oleni-pchilki-mifi-vigadki-realnist.html>.
10. Косачева О.П. Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки. Киев : С. В. Кульженко, 1876, 23 с., 31 табл.
11. Волков Ф.К. Отличительные черты южнорусской орнаментики // Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. С рисунками в тексте и с отдельным атласом, заключающим в себе 25 таблиц. – Киев, 1878, Т. 2. С. 317–326.
12. Атлас к Трудам III Археологического съезда. Киев, 1878, Табл. XVI–XXV.
13. Вовк Ф. Характерні ознаки південноросійської народної орнаментики // Народознавча спадщина Федора Вовка. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2012. С. 108–116.
1. <http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/spadshchyna/2012/vovk-1.pdf>
14. Олена Пчілка. Автобіографія // Оповідання. З автобіографією. – Харків: Рух, 1930, С.46.
15. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871-1877 // Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1910. Т. XIII, 353 с.
16. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867-1877) // Літературно-публіцистичні праці у двох томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1970. С. 151–238.
17. Rambaud A. La Petite-Russie // La Revue politique et litteraire/ Revue des cours litteraires (2-e serie), 1876, №26, 23 decembre, P. 608–614.
18. Доступно за посиланням: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2493112827651336&id=100008579283989.
19. Доступно за посиланням: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2495437694085516&id=100008579283989
20. Косачева О.П. Украинский народный орнамент. Образцы вышивок, тканей и писанок. Киев: С.В. Кульженко, 1879. 17 с., 15 табл.
21. Selected books. General literature // The Academy. A weekly review of literature, science, and art. London, 1881, v. XIX, № 460, February 26, P. 155.
22. Periodiques // Revue critique D’histoire et de litterature / Paris, 1881, №24, 13 Juine.
23. Verzeichniss der wichtigeren Besprechungen // Repertorium für kunstwissenschaft. Stuttgart, 1881, v.4, S. 473–474.

24. Литература русской географии, статистики и этнографии за 1877 и 1878 гг. С.-Петербург, Т. VIII. 319 с.
25. Schneider F. L'ornement de l'Ukraine recueilli par O. Kossatch, Kieff. // Deutsche litteraturzeitung. Berlin, 1881, № 22, 28 Mai, S. 900–901.
26. Подружнє листування Косачів // Спадщина: Літературне джерезнавство, текстологія / Київ: К.І.С., 2019. Т. XIII–XIV, 260–472.
27. Василь Лукич. Український орнамент // Зоря, Львів, 1881, № 1. С. 10–12.
28. Василь Лукич. Український орнамент // Зоря, Львів, 1881, № 2. С. 22.
29. Василь Лукич. Український орнамент // Зоря, Львів, 1881, № 3. С. 37–38.
30. Сборники малорусской орнаментики. (Украинский орнамент О. Косач, Южно-русская орнаментика Волкова, Южно-русский народный орнамент П. Литвиновой, Сборники «украинского орнамента» – А. Лисенко, Махно, Квитки и др.) // Киевская Старина, 1882. №11, С. 365–367.
31. Українські взори. Зібрала Олена Пчилка. Киев: С.В. Кульженко, 1902. – 15 табл.
32. Українські узори. Зібрала Олена Пчилка (О. Косач)., Киев : С.В. Кульженко, 1912. 1 с., 12 табл.
33. Полтавский съезд деятелей по кустарной промышленности // Киевская старина. 1901, № 12. С. 175–176.
34. Олена Пчилка. Українське селянське малювання на стінах // Записки історично-філологічного відділу – Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1929. Кн. XXIII. С. 177–188.
35. Borschak El. Chronique polonaise // Le Monde Slave. Paris, 1934. Т. 1-2. P.86–147.
36. Українські узори. Зібрала Олена Пчилка (О. Косач). Новий Ульм, 1947, 4 с., 10 табл.
37. Український народний орнамент: Вишивки. Тканини, писанки. Зібрала Олена Пчилка. Репринтне відтворення першого видання, Київ, 1876. Ковель, 2010, 36 с., 33 табл.
38. Український народний орнамент Ольги Петрівни Косач. Київ: «Адеф-Україна», 2018. 140 с.

УДК 379.821:7(477.53-25):688.721(=161.2)

**ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ ЛЯЛЬКИ ПОЛТАВЩИНИ
ЯК МІСЦЕВОГО ЕЛЕМЕНТА НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ НАРОДНОЇ
ТВОРЧОСТІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ**

**Наталія Свиридюк
(м. Полтава)**

В статті проаналізовано джерела з історії дослідження лялькарства Полтавщини. Дана характеристика елемента нематеріальної культурної спадщини «Традиція вузлової ляльки Полтавщини». Узагальнено заходи спрямовані на інвентаризацію та охорону елемента здійснених Обласним Центром народної творчості та культурно-освітньої роботи Полтавській області. Дана